

CHARLES SANDERS PEIRCE'İN GÖSTERGE KAVRAMI

Utku ÖZMAKAS*

Özet

“Gösterge” kavramı dil felsefesinin anahtar kavramlarından biridir. Gösterge kavramının tarihi içerisinde Amerikalı düşünür Charles Sanders Peirce’ün görüşleri oldukça önemlidir. Düşünürün “görüntüsel gösterge”, “belirti” ve “sembol” kavramlarına özel olarak odaklanılmış olan bu çalışmanın temel amacı, Peirce’ün gösterge kavramındaki temel ayrımlarının ve sınıflamalarının açıklanmasıdır.

Anahtar Sözcükler: Charles Sanders Peirce, gösterge, göstergebilim, dil felsefesi, görüntüsel gösterge, belirti, sembol, yorumlayan, nesne.

CHARLES SANDERS PEIRCE'S CONCEPT OF SIGN

Abstract

The concept of “sign” is one of the key concepts in the philosophy of language. As is well known, American philosopher Charles Sanders Peirce’s thought about this concept is very important in the “history of sign”. The main aim of this study is to explain Peirce’s principal distinctions and categorizations in connection with the concept of sign, by focusing especially on some terms such as “icon”, “index” and “symbol”.

Key Words: Charles Sanders Peirce, sign, semiotics, philosophy of language, icon, index, symbol, interpretant, object.

Giriş

“Gösterge” kavramı dil felsefesi içerisinde oldukça önemli bir yer tutar. Düşünsel verimini bu alanda ortaya koymuş düşünürlere yakından bakıldığında, düşüncelerinin bir biçimde herhangi türden bir gösterge kavramına dayandığını veyahut herhangi türden bir gösterge kavramıyla hesaplaştığını görürüz. Söz konusu kavramın dil felsefesi içerisindeki önemi, teknolojik ve bilimsel gelişmelerin yanı sıra düşünsel alandaki dönüşümlerle daha da artmış ve yalnızca dil felsefesi alanı için bir önem taşımakla kalmamış, başka alanlarda da merkezi bir konuma gelmiştir. Bu nedenle de göstergebilim birçok alana etki etmiştir. Bu alanlar arasında reklam, iletişim, sanat gibi pekçok alan ilk etapta akla gelenlerdendir.

Gösterge kavramının dil felsefesi içerisindeki tarihine üstünkörü göz atıldığında bile antik dönemden postmodern düşünceye kadar literatürün engin bir deniz olduğu ve pek çok düşünürün önemli katkılar yaptığı görülür. Bu düşünürler arasında önemli bir yere sahip olan isimlerden birisi de

* Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü

Charles Sanders Peirce'tür. Kimi eleştirilerimize karşın çalışmasının neden bu kadar önemli olduğunu açıklayacağımız Peirce'ün ortaya koyduğu düşüncelerde yaptığı temel ayrımlar ve sınıflamalar oldukça büyük bir literatürü oluşturmaktadır. Ne var ki bu literatürün dilimizde verimli bir biçimde değerlendirilmediğini, daha ziyade –bizim de burada özellikle vurgu yapacağımız– üç temel kavramının öne çıkarıldığını görürüz.

Peirce'ün gösterge kavramı içerisinde yaptığı ayrımları ele almadan önce kısaca gösterge kavramının ortaya çıkışından söz etmemiz gerekmektedir. Bunun ardından düşünürün ortaya koyduğu ayrımlara değineceğiz.

Gösterge Kavramının Doğuşu

Gösterge kavramının geçmişi temel olarak eski çağa kadar uzanmaktadır. Köken bilgisi çerçevesinden bakarsak Yunancada gösterge, işaret, iz, belirtke anlamına gelen *semeion* sözcüğüne dayanmaktadır. “(...) Yunanca *semeion*, teknik ve felsefi bir terim olarak İÖ 5. yüzyılda Yunanlı hekim Hippokrates ve Yunanlı felsefeci Parmenides tarafından daha çok ‘kanıt’, ‘belirti’, ‘semptom’ anlamına gelen Yunanca *tekmerion* ile eşanlamlı olarak kullanılmıştır” (Rifat, 2009: 27). Rifat'ın da ifade ettiği üzere Antik Yunan'daki anlamının temel olarak tıp ve bilicilik ekseninde gelişmiş olduğu görülmektedir. Kavram zaman içerisinde özerkliğini ve dil felsefesindeki asıl anlamını kazanacaktır.

Şuna şüphe yok ki *sēmeîon* kavramının Antik Yunan kültüründe nasıl kurulduğunu anlamak için, *sēmeîon* sözcüğünün yazın metinlerinde kullanımına gönderme yapmak, pratik bilicilikteki anlamına ilişkin bir çalışma yapmakla eşdeğerdedir. Bu biçimde, felsefi gelenekte “gösterge” olarak bilinen terimin semantik çekirdeğini tanımlayabiliriz (Manetti, 1993: 24).

“Göstergenin bilicilik alanından gerçek bilimin alanına evrimleşmesi” (Manetti, 1993: 35) süreci yine Antik Yunan döneminde gerçekleşmiş ve dönemin temel metinlerinden olan *Corpus Hippocraticum* içinde “tesirli göstergeler” ifadesi kullanılarak, gösterge kavramı bir hastalığın tedavisine ilişkin iyileşme sürecinin anlatılmasında kullanılmıştır. Bu “tesirli göstergeler” ifadesi, “Gorgias'ın kullandığı sihirli sözler ya da büyü”yü kast etmek için kullanılmıştır (Manetti, 1993: 37). Burada da görüldüğü üzere Antik Yunan'da gösterge kavramı daha çok tıbbın alanı içerisinde kalsa da içsel bir sürecin dışsal bir ifadesi (bir metnin anlamı ya da beden hastalığı ifade etmesi) olarak görülmüştür.

Aristoteles'e gelene kadar özel olarak dil felsefesi ya da gösterge kuramı olarak adlandırılabilir bir alan olmadan gösterge kavramından söz

edilmiştir. Aristoteles'e gelindiğinde ise gösterge kavramının çok daha farklı bir boyutunu buluruz. Düşünürü göre "Gösterge kuramı, dil kuramından tamamen ayrıdır ve mantık ile retorik'in kesiştiği bir noktada konumlandırılabilir" (Manetti, 1993: 77). Manetti'ye göre Aristoteles "*Birinci Analitikler*'deki bir pasajda ve *Retorik*'teki bir başka pasajda söz konusu kuramsal ayrımlarını oluşturmuştur" (Manetti, 1993: 70). Gösterge kavramının genel bir tanımının yapıldığı söz konusu pasaj şöyledir:

Ne ki olasılık ile im aynı şey değil, olasılık genel kabul görmüş bir öncüdür: Pek çok nesne için oluşması ya da oluşmamasının, olması ya da olmamasının bilinmesi olasılıktır; sözgelisi kıskananlara kin duymak veya sevilenleri sevmek. 'İm'in ya zorunlu ya da genel kabul görmüş doğrudan tanıtlamalı bir öncül olması istenir: Nitekim bir nesne bir başkası varken var olduğunda veya bir başkası oluşurken ister önce ister sonra oluştuğunda, öteki berikinin varlığının veya oluşmasının imidir (Aristoteles, 1998: 227).

Bu pasajda da görüldüğü üzere, Aristoteles'te gösterge (im) kavramı artık modern anlamdaki gönderme işleviyle ele alınmakta, birbirine *gönderme* yapan iki nesne, iki durum, iki düşünce ya da iki olaydan söz edilmektedir. Bunların birbirleriyle olan öncelik ya da sonralık sıralamalarının aralarındaki ilişkiye bir etkisi yoktur. Kısacası gösterge kavramı, modern kavrayıştaki "yerini tutma/ikame etme" anlamıyla ilk kez Aristoteles tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Böylelikle gösterge "dilsel ifadelerin, psikolojik durumların ve/veya düşüncelerin sembolleri" olmuştur (Manetti, 1993: 95).

Yukarıdaki özetle gördüğümüz üzere İ.Ö. 5. yüzyıldan Aristoteles'e gelene kadar kavram oldukça hızlı bir dönüşüm geçirmiş, dil felsefesindeki temel anlamı oluşmuştur. Bu kavramsal temel çerçeve yerine oturduktan sonra, kavramın bu anlamı neredeyse değişmez bir biçimde her düşünürce kabul edilmiş ve çeşitli eklemeler, ayrımlar, eleştiriler yapılarak zenginleştirilmiştir. Bu zenginleşmede önemli katkılardan birisi de asıl konumuz olan Charles Sanders Peirce'ün görüşleridir.

Peirce'ün Gösterge Kavrayışı

Peirce bilgi felsefesi içerisinde gelişen geleneksel göstergebilimi (*semiotics*) sistemli olarak inceleyen ilk düşünürdür. Kimya, matematik, mantık gibi alanlarda çalışmalar yapmış olan düşünür, mantıkla ilgili ilk çalışmasını on iki yaşını tamamladıktan kısa bir süre sonra yayımlamıştır. On altı yaşında başladığı üniversite eğitiminde Kant'ın yapıtları hemen dikkatini çekmiş ve üç yıla yakın bir süre boyunca özel olarak bu düşünür üzerine çalışmalar yapmıştır. Kant'ın görüşlerine yönelttiği eleştirileri onun

son döneminde Hegel'e daha yakın bir felsefi anlayışa yönelmesine neden olmuştur.

Peirce, göstergebilim kavrayışını mantık temeline oturtmuş ve üçlü ayrımlar üzerine kurduğu gösterge sistemiyle dil felsefesi sahnesinde kendisine önemli bir yer açmıştır. Göstergebilimin öteki babası sayılan Ferdinand de Saussure, çalışmalarını Avrupa'da ortaya koyarken, Peirce ise Amerika'da çalışmıştır. Bu coğrafi farklılık, yalnızca basit bir mekansal fark olmakla kalmamış, her iki düşünürün sistemleri arasında da bir fark oluşmasına neden olmuştur. Saussure göstergeyi yalnızca dil temelinde incelemiştir. Peirce ise bilim ile faydacılık (*pragmatism*) temeline oturan bir mantık kuramı geliştirmeye çalışırken, doğal olarak gösterge kavramıyla dil felsefesine eğilmiş ve bir gösterge kuramı geliştirmiştir.

Peirce'e göre "mantık, en geniş anlamında, (...) biçimsel gösterge öğretisidir" (Peirce, 1984: 227). Peirce, Saussure'e kıyasla oldukça verimli ve üretken bir düşünürdür. Bu verimin doğal bir sonucu olarak, dönem dönem düşüncesinde birtakım değişiklikler, eklemeler ve çıkarmalar olmuştur. Tüm bu değişikliklere karşın düşüncesinin temelindeki kimi kavramlar ve temel mantık değişmemiştir. Bu nedenle Peirce, dönemlere göre incelenebileceği gibi, aynı zamanda bu farklar temel mantık değişmediği için gözardı da edilebilir.* Bu değişimler nedeniyle ve zaman zaman daha geniş çerçeveli bir açıklama yapmak için Peirce, sık sık "gösterge" kavramını tanımlamıştır.** Bu tanımların bazılarını tek tek ele alarak ilerleyeceğiz.

Bu tanımlardan ilki şöyledir: "Gösterge nesnesine herhangi bir gerçek ya da temel karşılık gelme olmaksızın uyum sağlayan bir temsildir" (Peirce, 1982: 323). Bu kısa ama önemli tanımda da görüldüğü gibi gösterge her şeyden önce bir *temsil biçimidir*. Bu nedenle nesnenin kendisi değil, nesneyle *uyumu* bir benzerliktir. Burada ortaya çıkan temel sorun ise söz konusu *uyumun* nasıl sağlandığı ve nasıl ölçülebildiğidir. Yani bir göstergenin nesnesini uyumlu bir biçimde temsil etmesi hangi şartlar altında gerçekleşir ve bunun gerçekleştiğinin varsayıldığı durumlarda "sağlaması"

* T.L. Short, *Peirce's Theory of Signs* başlıklı kitabında düşünürün gösterge kuramındaki gelişimi tarihsel açıdan on bölüme ayırarak incelemiştir. Short'a göre 1865 ile 1907 arasında kapsayan bu on dönem, Peirce'ün gösterge kavrayışının zihin, bilgi ve düşünce gibi alanlarla ilişkisi bakımından değişimlerini göstermek için temel tarihsel çizgiyi oluşturur.

** Robert Marty'nin yaptığı bir çalışmaya (Marty: 13.09.2010) göre Peirce gösterge için yetmiş altı (76) farklı tanım yapmıştır. Ek olarak Alfred Lang yaptığı bir çalışmayla (Lang: 13.09.2010) on iki (12) tanım daha bulmuştur; ancak bu tanımlar incelendiğinde temelde aynı noktalara temas ettiği ve tanım sayısının ilk bakışta fazla görünmesine karşın söz ettiğimiz kimi farklar dışında neredeyse birörnek olduğu görülebilir.

nasıl yapılabilir? Bu sorulara yanıt vermek için Peirce'ün gösterge kavramına yaptığı öteki tanımlamalara da bakmak gerekecektir.

Düşünür bir başka yerde ise göstergeyi şöyle tanımlar: “Gösterge bir şeyin yerini tutan, o şeyi üreten ya da niteleyen bir düşüncedir” (Peirce, 1982: 339). Bu kısa tanımda da görüldüğü üzere gösterge, başka bir şeyin yerini tutan bir tasarım, bir *ikamedir*. Daha önce yukarıda ele aldığımız sorular burada da baki gibi görünmektedir; ancak *bir şeyin yerini tutmak* (ya da bir önceki tanımda olduğu üzere *nesnesiyle uyum sağlamak*) ne anlama gelir ve bu nasıl olanaklıdır? Peirce'ün sıklıkla atıf yapılan, bir başka gösterge tanımı ise şöyledir: “Bir gösterge ya da *representamen*, birisi için bir şeyin belirli bir ilgi ve kapasite bakımından yerini tutmasıdır” (Peirce, 1984: 228).*

Bu tanımda şu nokta dikkati çekmektedir: Bir göstergenin nesnesiyle ilgili olması ve onu temsil edebilecek, yerine geçebilecek *kapasiteye* sahip olması gerekmektedir. Tüm bu tanımlara Peirce'ün diğer temel kavramlarını da kapsayan ve yolumuzu açacak son bir tanım daha ekleyelim:

Bir gösterge ya da *representamen*, bir kişi için herhangi bir şeyin yerini, herhangi bir açıdan ya da nitelik bakımından tutan bir şeydir. Birine yöneliktir; yani bir kişinin zihninde, bir eşdeğer gösterge ya da belki daha gelişmiş bir gösterge yaratır. Yarattığı bu göstergeyi ilk göstergenin yorumlayanı olarak adlandırıyorum. Bu gösterge bir şeyin, nesnesinin yerini tutar. Bu gösterge nesnesinin yerini tutarken bunu her açıdan değil, benim *representamen*'in temeli dediğim bir çeşit kavramı iletme açısından tutar (Peirce, 1984: 228).

Bu önemli tanıma baktığımızda bir üçgen oluştuğunu görürüz: Gösterge, yorumlayan ve nesne. Bu üç kavram arasındaki ilişkiler, anlamın ortaya çıkma sürecindeki bağıntılardır. Bu üç kavrama daha detaylı olarak eğilmeden önce Peirce'ün göstergebilim anlayışında önemli bir yer tutan üçlü ayrımlara ve bu ayrımların oluşmasını sağlayan temel mantığa yakından bakmamız gerekmektedir.

Üçlü Ayrımlar

Peirce'ün düşüncesinde üçlü ayrımlar oldukça önemli bir rol oynar. Düşünür, gösterge alanındaki ve hatta hemen hemen ele aldığı bütün öğeleri

* Bu tanımdaki temsil, simge, yerini tutma vb. anlamlarda çevrilebilecek *representamen* kavramı, Peirce üzerindeki Kant etkisiyle kullanılmıştır. Buradaki anlamı Kant'ın her türden zihin içeriğini ifade etmek için kullandığı *vorstellung* kavramına eşdeğerdir.

üçlüler içerisinde inceler. Bunun nedeni ise Peirce'e göre zihnin işleyişindeki mantıkta bulunmaktadır. Bu mantığın basamakları da bir sıralamayı içerir: Birincilik, ikincilik ve üçüncülük. Mantığın işleyişi bu üçlüye dayanıyorsa ve mantık da en genel anlamıyla "biçimsel gösterge öğretisiyse" o halde göstergeler de üçe ayrılmalıdır (Peirce, 1984: 227). Bu basamakları birer örnekle kısaca açıklamak çalışmamız açısından yararlı olacaktır:

1. Birincilik: Başka bir şeye gönderme yapmaksızın ya da başka bir şeyle ilişki taşımaksızın varolanlar.
2. İkincilik: Başka bir şeyle ilişkisi olan; ancak herhangi üçüncü bir kendilikle ilişki taşımaksızın varolanlar.
3. Üçüncülük: İkinci kendilikle ilişki içerisinde olan birincisiyle ve birbiriyle ilişki içerisinde olabildiği kadar ilişki içerisinde olanlar (Merrell, 2000: 32).

Merrell'a göre "Peirce bu kategorileri hissetmeyi, duyumsamayı, deneyimi ve göstergelerin kavramsallaştırılmasını açıklamak için geliştirmiştir" (Merrell, 2000: 32). Yani Peirce yalnızca kuru bir mantık çizgisini izlemek için değil; bütün deneyim, duygu ve bunların ürettiği göstergelerin belirli bir mantıkla kavramsallaştırılabileceğini göstermek için bu üç kategoriyi temel olarak belirlemiştir. Artık bu kategorileri birer örnekle açıklayabiliriz: "Birincilik, Picasso'nun bir tablosundaki iki boyutlu dikdörtgen biçimindeki renk beneği olabilir. İkincilik ise bu beneğin resimdeki öteki dikdörtgen, üçgen ve düzensiz beneklerle olan karşılıklı ilişkileri olabilir. Üçüncülük ise resme bakan bir kişinin tüm bu benekleri zihninde üç boyutlu olarak birbirinin önüne arkasına, sağına soluna koymasındadır" (Merrell, 2000: 32).

Bu üçlü ayrım Peirce'ün düşüncesi açısından temel oluşturur; ancak şunu unutmamak gerekir ki bu türden önceden biçimlendirilmiş şemalar kavramı kapsamakta ve açıklamakta yetersiz olma riskiyle karşı karşıyadır. Bunun nedeni ise göstergelerin kendi içerisinde bu türden bir sıralamaya tabi tutulmasının açıklanabileceği doğal bir ilke olmamasıdır. Böylesi bir sıralama bize göre biraz da zorlama yoluyla elde edilmiştir.

Düşünür bu üçlü ayrımı temele alarak daha önce sözünü ettiğimiz gösterge, yorumlayan (*interpretant*) ve nesne (*object*) üçlüsünü de kendi içinde üçlülere ayırır. Bunlardan ilk öge olan gösterge kavramı da kendi içinde üçe ayrılan üçlülerden oluşur. Birinci üçlüde nitel gösterge, tek(il) gösterge ve kural gösterge; ikinci üçlüde görüntüsel gösterge, belirti ve simge; üçüncü üçlüde ise sözcübirim, önerme ve kanıt gösterge türleri vardır. Bunlardan genellikle ikinci üçlüdekilere vurgu yapılırsa da çalışmamızın amacı gereği tüm öğeleri tek tek ele alacağız.

Nitel Gösterge, Tek(il) Gösterge, Kural Gösterge

Peirce'ün gösterge kuramındaki ilk üçlü Terrence Hawkes'a göre "gösterge türlerine dayanan mantıksal olasılıklar" olarak sınıflandırılabilir. (Hawkes, 2003: 103). Ne var ki biz burada Hawkes'in düşüncesine katılmıyoruz. Bu üç gösterge türünü de yapılarını inceleyerek açıkladığımızda, bu ayrımın mantıksal olasılıklardan ziyade niteliklere dayanan bir ayrım olduğunu görürüz. Bizim yorumumuza benzer bir yorumu ünlü Peirce uzmanı T. L. Short da bu ayrımlar "göstergelerin 'kendi içlerinde' ne olduklarına dayalıdır" diyerek yapar (Short, 2007: 209). Bunun yanı sıra söz konusu ayrımın birçok bakımdan fenomenolojik bir ayrım olduğunu dile getirebiliriz. Ne var ki Peirce fenomenolojiden ziyade –burada detaylı olarak ele alamayacak olsak da– faneroskopi kavramını kullanır.

Nitel gösterge (*Qualisign*), "bir gösterge olan niteliktir" (Peirce, 1984: 291). Nitel gösterge, "[bir şey tarafından] içerilmediği sürece bir gösterge olarak hareket etmez. Bu içerimin, bir gösterge olarak göstergenin niteliğiyle bir ilişkisi yoktur" (Peirce 1984: 291). Bu tanıma bakıldığında görülebileceği üzere nitel gösterge, bir nesnenin bir özelliği olarak görülebilir. Örneğin, bir kalemin siyah ya da mavi yazması kalemin zorunlu bir özelliği değildir; kalemin niteliğiyle bir ilişkisi yoktur ancak bir parçasıdır.

İlk üçlünün ikinci ayağı ise tek(il) göstergedir (*sinsign*). *Single* [tekil], *simple* [basit] gibi sözcüklerin kökünün dayandığı Latince'deki *semel* [bir kerelik] kökünden gelen tek(il) gösterge kavramı, "bir şeyin gerçekten varolması ya da gösterge olan bir olaydır" (Peirce, 1984: 291). Tek(il) gösterge aynı zamanda *nitel göstergeyi* de içeren bir tanıma sahiptir. Peirce de durumu şu şekilde ifade eder: "Tek(il) gösterge, nitelikleri vasıtasıyla oluşabilir, bundan dolayı nitel göstergeyi de içerir ya da bir dereceye kadar içerir. Ne var ki bu nitel göstergeler, nitel göstergelerin ayrıcalıklı bir biçimindedir ve ancak ilişkili olma aracılığıyla gösterge biçimini alırlar" (Peirce 1984: 291). Bu tanıma bakıldığında da Peirce'ün söz konusu ayrımını net olarak ortaya koyamadığı görülür. Nitel göstergeler ile tek(il) göstergelerin ayrıldığı yer neresidir? Bu tanıma göre tek(il) göstergeler neden nitel göstergelerin altında incelenmemektedir? Bu soruların açık birer yanıtı olmaması Peirce'ün ayrımındaki sorunlardan biridir. Kural gösterge (*legisign*) ise "bir gösterge olan bir yasadır / kuraldır" (Peirce, 1984: 291). Peirce'e göre "Bu yasa/kural genellikle insanlar tarafından oluşturulur. Her geleneksel gösterge, kural göstergedir. Yalnız tek bir nesne değil, aynı zamanda anlamlı olduğunda anlaşılan genel bir tiptir" (Peirce 1984: 291). Ne var ki bu tanımda da bir sorun görülmektedir. Örneğin trafik levhaları birtakım kuralları ifade eder ve kendi içlerinde kimi göstergeler taşımaktadır. "Saatte 50 km" levhasının üzerinde işaret kendi içinde bir göstergedir. Bunun yanı sıra aynı zamanda saatte aşılmaması gereken bir hızı da gösteren

bir kuraldır. Peirce'ün kuramına göre birbirinden ayrı iki gösterge söz konusudur burada. Ne var ki Peirce bu ayrılığın nasıl ifade edilebileceğini ve temsiliyet ilişkisini açıklayamamıştır. Tam da bu nedenle Short, “Şimdi, kural olarak [kural göstergeler] ne nitel göstergelerdir ne de tek(il) göstergelerdir; Peirce'ün sınıflandırmasında kural göstergeler olduğunu varsaymadığımız sürece bu türden göstergelere yer yoktur” demek durumunda kalmıştır (Short, 2007: 210).

Görüntüsel Gösterge, Belirti, Sembol

İkinci üçlümüz ise Peirce'ün gösterge kuramından söz edilirken en çok adı anılan üçlüdür. Bu kavramlar diğer gösterge türlerine göre üzerinde çok daha fazla kalem oynatılmış, yorum yapılmış kavramlardır. Bunun nedeni ise öteki gösterge türlerine oranla temsiliyet ilişkilerinin ve sınıflandırmanın yapıldığı ilkelerin açık olmasıdır.

Görüntüsel gösterge (*icon*) “nesnesinin sahip olduğu niteliklerinden dolayı nesnesine gönderme yapan göstergedir” (Peirce, 1984: 291). Peirce görüntüsel göstergedeki söz ederken sıklıkla “benzerlik” sözcüğünü kullanır. Buradaki benzerlik, görüntüsel anlamdaki bir benzerliktir. Görüntüsel göstergeler, gönderme yaptıkları ya da yerini tuttıkları nesneyi doğrudan temsil ederler. Bu anlamda görüntüsel gösterge kavramı büyük ölçüde fiziksel bir benzerlik olarak düşünülmelidir. Zaten çok daha sonra bu konuda şöyle yazmıştır düşünür: “İlk olarak Benzerlik [*Likenesses*] ya da benim dile getirdiğim biçimiyle görüntüsel gösterge, kendi içinde benzeyebildiği kadar nesnesine benzer” (Peirce, 1984: 460-461). Görüntüsel gösterge adı üstünde özellikle görüntüsel, fiziksel açıdan nesnesine benzeyen bir gösterge türüdür. Örnek vermek istersek vesikalık fotoğraftan söz edebiliriz. Vesikalık fotoğraf kişinin görüntüsel göstergesi olarak düşünülebilir, fiziksel açıdan onu temsil edebilir; ancak yerine geçemez.

Peirce, belirtiyi (*index*) ise şöyle tanımlar: “Bir belirti, nesnesi ortadan kalktığı zaman onu gösterge yapan niteliklerini kaybeden bir göstergedir” (Peirce, 1984: 304). Düşünüre göre belirtilerin “nesneleriyle görünmez bir zorunluluk aracılığıyla doğrudan bir ilişkisi vardır.” (Peirce, 1984: 306). Burada devreye yorumlayan girer; çünkü yorumlayan olmadan belirti türündeki göstergelerin anlamı çözülemeyecektir. Söz konusu zorunluluk da yorumlayanla gösterge arasındadır. Örneğin bir duman bulutu yorumlanmadığı sürece yangının göstergesi olmayacaktır.

Sembol (*symbol*) kavramını ele almak istediğimizde ise iki tanım karşımıza çıkar. Peirce, 1903 yılında iki farklı sembol tanımı ortaya koymuştur. Her iki tanıma da yakından bakarak ilerleyebiliriz. İlk tanım şöyledir: “Sembol, temsil niteliği tam olarak yorumlayanına bağlı olan göstergedir” (Peirce, 1984: 274). Bu tanımda görüldüğü üzere sembol kavramı da yine alımlayıcıya bağlı olarak ele alınabilecek bir gösterge tanımıdır. İkinci tanım ise şöyledir: “Sembol, genel olarak (...) genel

düşüncelerin ortaklığını ifade eden nesneye gönderme yapan bir göstergedir” (Peirce, 1984: 292). Bu tanımda ise nesnenin genellikle ortak veya genel düşünceler olduğuna vurgu yapılmaktadır. Fitzgerald’ın Peirce’ten ödünç aldığı sembol örnekleri göz önüne alındığında kavram daha açık hale gelmektedir: “‘Vermek’, ‘kuş’, ‘evlilik’ gibi sıradan sözcükler, sembole örnektir. Sözcükle bağlantısı olan, gerçekleştirilebilecek her düşünce semboldür” (Fitzgerald, 1966: 63). Bu örnekler bakıldığında, ortaya çıkıyor ki sembol bize herhangi bir özel “kuş” ya da “evlilik”i hatırlatmayacak; daha ziyade sözcükle zihnimizdeki ilk yansıması arasında bir bağlantı kurarak, en genel anlamıyla kavramın zihnimizde ürettiklerine gönderme yapacaktır. Ne var ki burada da temsiliyet açısından bir sorun vardır. Örnek “kuş” ya da “evlilik” gibi somut kavramlar/nesnel olduğunda sorun yoktur; ancak “adalet” gibi kavramdan söz ettiğimizde bu kavramın ürettiği sembol türünden göstergelerin nasıl anlaşılacağı, nesnesini temsil etme yeterliliğine sahip olup olmadığı açık değildir. Şüphesiz “adalet” dediğimizde de zihnimizde birtakım düşünceler ve görüntüler bütünü, kavramın bize çağrıştırdıkları oluşur; ancak bunlar varlıkbilgisel açıdan “kuş” ya da “evlilik”le bir değildir.

Görüntüsel gösterge nesneyle benzerliğine, belirti nesneyle yorumcunun yaptığı yoruma, sembol ise yorumlayanın nesneyi zihninde nasıl tasarladığına göre ortaya çıktığından temsil ilişkilerinde yorumlayıcı etkin bir biçimde yer alır. Bu üçlü için Floyd Merrell açıklayıcı bir tablo (Merrell, 2000: 37) yapmıştır:

<i>Gösterge türü</i>	<i>Görüntüsel Gösterge</i>	<i>Belirti</i>	<i>Sembol</i>
Göstergebilimsel tipi	Benzerlik	Nedensel ya da doğal ilişki	Uylaşım
Örnekler	Fotoğraf Resim Diagram Müzik notası Hoş bir koku	Duman Hastalık belirtisi Limonun tadı	Sözcük İşaret Mors Alfabesi Mantıksal Gösterge Cebirsel Gösterge
Onları üretebilir kullanabiliriz?	nasıl ve Hissederek Duyumsayarak	Algı Çıkarım Etki-tepki	Bir araçla öğrenerek ve uygulayarak

Bu tabloya bakıldığında söz konusu üç kavramın nesnesiyle olan temsil ilişkileri ile yorumlayıcıyla olan ilişkileri oldukça açık bir biçimde ortaya konabilmektedir. Söz konusu üç kavramın Peirce'ün düşüncesinde öne çıkarılmasının ve sıklıkla vurgulanmasının nedenini tam da burada buluruz: Kimi eleştirilerimiz olsa da bu üç kavramın diğer gösterge türlerine oranla nesnesiyle olan temsil ilişkileri oldukça açıktır.

Sözcebirim, Önerme, Kanıt

Peirce'ün sınıflandırmasında ele alacağımız son gösterge üçlüsü ise üzerinde fazlaca düşünsel mesai harcanmamış bir gruptur. Peirce'ün 1906 yılında kaleme aldığı "Apology for Pragmaticism" adlı yazısında şöyle der: "Bilindik bir mantıksal üçlü kavram, önerme, kanıttır. Bütün göstergelerdeki ayrımı yapabilmek için ilk ikisi genişletilmelidir" (Aktaran: Short, 2007: 231). Düşünürün ifade ettiği üzere bu gösterge üçlüsü mantık temelinde ayrılmıştır. Peirce'e göre "bir görüntüsel gösterge, belirti ya da sembol olabilen sözcebirim ya da kavram basit bir biçimde çalışır: bir görüntüsel gösterge gibi işler" (Short, 2007: 233). Sözcebirim (*rheme*) ya da diğer adıyla kavram (*term*), "herhangi bir bilgi sağlayabilir; ama herhangi bir bilgi sağlayıcı olarak yorumlanamaz" (Aktaran: Rifat, 2000: 135). Sözcebirim ya da kavram en basit anlamda kullandığımız tek tek sözcüklerdir. "Kardeş" sözcüğü en geniş anlamıyla bir sözcebirimdir. Doğru ya da yanlış kategorisi altında değerlendirilebilecek herhangi bir bilgi içermeyen göstergeler sözcebirim ya da kavramdır. Kavramların ve sözcüklerin en geniş halleri bu başlık altında incelenebilir. Ne var ki burada düşünürü bir itiraz yöneltilmelidir. Kavramlar Peirce tarafından her ne kadar kendi içlerinde bilgi taşıyormuş gibi ele alınsa da onların da uyuşum yoluyla ortaya çıktığı ve kültür içerisinde bir bilgi taşıdığı unutulmamalıdır. Peirce evrensel bir gösterge kuramı oluşturmak adına kültürel kalıtımı gözardı ediyor gibi görünmektedir. Şüphesiz sözcükler ve kavramlar kendi içlerinde birtakım anlamlar taşımazlar, onlara anlamlarını insanlar yükler; ancak kültürel bağlamda kazandıkları anlamlar da yok sayılamaz. Örnek verdiğimiz "kardeş" sözcüğünü düşündüğümüzde bile bu durum ortaya çıkar.

Önerme (*dicisign*) ise sözcebirimin aksine belirli bir doğruluk değeriyle ifade edilebilecek bir göstergedir. "Önerme, yorumlayıcı için gerçek bir varoluştur" (Clarke, 1990: 79). Buna da bir örnek vererek daha iyi açıklayabiliriz. Örneğin, birisinin "depresim!" demesi bu türden bir göstergedir. Bu bağlamda bilgi taşıyan bir yanı vardır. Peirce'e göre "Önermeyi anlamak için iki parçadan [belirti ve sözcebirim] oluşup oluşmadığına bakmak gerekir" (Peirce, 1984: 275).

Kanıt (*argument*), "yorumlayan açısından kural göstergesidir" (Clarke, 1990: 79). Kanıt ya da öteki adıyla çıkarımın hem sembol hem de kural göstergesi olması gerekmektedir. Bu anlamda üç ögesi olan bir göstergedir. Kanıt, "bir öncül ile bir sonuç içerir ve yorumcuda bir değişiklik

yaratması gerekir” (Rifat, 2000: 135). Peirce’ün bu kavramı ayrıntılı bir biçimde açıklamadığı görülmektedir. Bu nedenle T. L. Short “Peirce ‘kanıt’ı tutarsız bir biçimde kural gösterge yerine kullanmaktadır” diyerek düşünürü bir eleştiri yöneltir (Short, 2007: 248). Bu eleştiriye daha da ileri götürerek “Ne var ki kanıt bu anlamda bir gösterge değildir” demiştir (Short, 2007: 248).

Peirce’ün üç başlık altında üçlülere ayırdığı temel dokuz göstergenin kimilerinin de kendi içinde alt türleri vardır. Ne var ki daha önce de sık sık vurgulamaya çalıştığımız üzere düşünürün ortaya koyduğu gösterge türlerinin nesnesiyle olan temsil ilişkileri pek açık ifade edilememiştir. Gösterge alanında çalışan düşünürler arasında belki de en detaylı ayrımları yapan Peirce’ün ayrımları birçok açıdan sorunlu görünmektedir. Düşünürün gösterge anlayışını tam olarak ortaya koymak için iki kavrama daha yakından bakmamız gerekmektedir.

Yorumlayan ve Nesne

Peirce’ün düşüncesinde özellikle yorumlayan (*interpretant*) kavramı oldukça önemlidir. Peirce’ten önceki gösterge kuramlarında yorumlayan pasif bir biçimde ele alınmış, göstergelerin alımlayıcısı konumunda bırakılmıştır. Oysaki Peirce’e göre yorumlayanın kendisi de bir göstergedir. Fitzgerald’a bakılırsa “düşünürün gösterge tanımında yorumlayan kavramı tamamen zorunlu olarak ortaya çıkmıştır” (Fitzgerald, 1966: 71). Yorumlayan kavramı her ne kadar gösterge tanımından zorunlu olarak doğmuş olsa da düşünürün yaptığı ayrımlara karşın bu kavramın niteliği tam olarak ortaya konamamıştır. Zaten Peirce de bu konuda kendi kendini eleştirmiş ve “(...) Bu üçüncü yorumlayan kavramımın sis içerisinde olduğunu itiraf ediyorum” demiştir (Peirce, 1989: 536). Düşünür yorumlayan kavramını da kendi içerisinde üçlü gruplara ayrılan iki temel başlık altında incelemiştir. Birinci başlıkta, nesneyle ilişkisi bakımından adlandırarak ayırdığı *dolayimsız yorumlayan*, *dinamik yorumlayan*, *nihai yorumlayan* vardır. İkinci başlıkta ise yorumlayanları kendi içerisinde ayırdığı *duygusal yorumlayan*, *girişken yorumlayan*, *mantıksal yorumlayan* bulunmaktadır.

Tüm bu yorumlayan türleri arasındaki ayrımlar net olmamakla birlikte Peirce’ün yorumlayanı bir gösterge olarak ele alması oldukça önemlidir. Bu düşünceyle birlikte yorumlayan, yalnızca bir gösterge karşısında pasif bir biçimde onu alımlayan kişi anlamından çıkmıştır.

Nesne (*object*) kavramı ise daha önce sözünü ettiğimiz göstergebilimsel üçgenin tamamlayıcısıdır. Peirce’ün düşüncesinde “Herhangi bir şeyin *gösterge* olabilmesi için *nesne* olarak adlandırdığımız bir şeyi ‘temsil etmesi’ gerekir” (Clarke, 1990: 60). Bu temsilin yapısını daha önce gösterge türlerini ayırırken ortaya koymuştuk. Oldukça detaylı bir gösterge türleri ayrımı yapan düşünürün benzer bir biçimde nesne konusunda

da ayırım yaptığını görürüz. Peirce'ten önce gösterge kavramı üzerinde kalem oynatan düşünürler, söz konusu üçgen içinde en açık olan ögeymiş görünen ve bu nedenle fazlaca vurgu yapmadıkları nesne kavramını ele alırken söz konusu kavramı temsil ilişkisinin başladığı yer olarak görmüşlerdir. Ne var ki Peirce'e göre göstergeler arasındaki ilişki bir *zincir* halindedir ve bu nedenle nesne bir başlangıç olarak görülemez. Bir nesne başka bir göstergenin yorumlayıcı olabilir. Peirce'e göre bu sonsuz zincir içerisinde tek bir nesne türünden söz edemeyiz. Bu nedenle nesne ikiye ayrılır:

Dolayumsuz nesneyi ya da göstergenin temsil ettiği nesneyi, dinamik nesnenin ya da gerçekten etkin olan ancak doğrudan nesne olarak sunulamayacak nesnenin ayırmak zorunludur (Aktaran; Short, 2007: 191).

Bu ifadede görüldüğü üzere temel olarak iki nesne türünden söz edebiliriz: Dolayumsuz nesne ve dinamik nesne. Dolayumsuz nesne (*immediate object*), temel anlamdaki nesnedir. Örneğin, "kalem" dediğimiz/yazdığımız zaman zihnimize oluşan görüntü dolayumsuz nesnedir. Bu nedenle her göstergenin mutlaka bir dolayumsuz nesnesi vardır. İkinci nesne türü ise dinamik nesnedir. Dolayumsuz nesne nasıl temel nesne olarak adlandırılabilirse dinamik nesne (*dynamic object*) de değişken nesne olarak adlandırılabilir. Örneğin "kapalı bir hava" dinamik bir nesnedir. Yağmur yağabilir ya da yağmayabilir, ancak bu nesnenin ürettiği gösterge değişkendir. Her iki durumda farklı göstergeler ortaya çıkabilir. Bu durumda Peirce'e göre her göstergenin iki nesnesi vardır. Gösterge tarihine bakıldığında göstergenin iki farklı nesnesi olduğunu dillendiren ilk düşünür Charles Sanders Peirce'tür. Bu iki nesne türü birbiriyle ilişkili ancak birbirinden tamamen farklıdır.

Sonuç

Charles Sanders Peirce göstergebilimin tarihi bakımından oldukça önemli bir düşünürdür; bunun nedeni ise yukarıda söz ettiğimiz üzere gösterge kavramının çevresindeki kavramları da işin içine dahil ederek detaylı ayrımlar yapması, göstergeleri, yorumlayıcı ve nesneyi türlerine göre ayırmasıdır. Ayrıca yorumlayıcı kavramının da bir gösterge olması gösterge tarihi açısından oldukça önemli bir değişimdir. Yorumlayıcının da kendi içinde bir gösterge olması anlam(landırma) sürecini etkilemekte ve daha önce nesnenin göstergeye doğrusal bir hareketle oluştuğu düşünülen anlamı, bir akış haline getirmektedir. Bu nedenle daha önce dile getirdiğimiz gibi Peirce'ün önemi burada ortaya çıkmaktadır. Peirce böylesi bir gösterge düşüncesiyle neredeyse postmodern düşüncenin gösterge anlayışına yaklaşmakta ve süredizin açısından da öncü bir rol oynamaktadır. Şüphesiz ki Peirce postmodern bir düşünür değildir; çünkü ona göre zincirin bir

kesitini zincirden bağımsız olarak incelemek olanaklıdır ve göstergelerin gönderme yaptığı anlam alanları sınırlıdır. Ayrıca bir göstergenin iki farklı nesnesi olduğu düşüncesini de ilk olarak Peirce’te görürüz. Kısacası Peirce postmodern düşünürlere yakın bir çizgi sergilese de yine de modern düşüncenin sınırları içerisinde ele alınmalıdır.

Peirce’ün yaptığı ayrımlar detaylı bir biçimde incelendiğinde üçlü ayrımların temele alındığı görülür. Bu üçlüler kimi zaman biraz zorlamayla oluşturulmuş gibi görünmektedir; çünkü ayrımların hangi temel kritere göre yapıldığı kimi zaman bulanık kalmaktadır. Düşünür tam da bu nedenle birtakım eleştirilere maruz kalmıştır. Ünlü söz edimleri kuramcısı John L. Austin, Peirce’ü “Göstergede yaptığı 66 ayrıma karşın, şuna inanıyorum ki Peirce tümce ile bildirim arasında ayırım yapamaz” diyerek eleştirir (Austin, 1970: 119). Mark Gottdiener ise “(...) Peirce’ün sınıflayıcı taslağı o denli karmaşık ki sonraki mantıkçılar, hatta Peirce’ü göstergebilimciler bile onu kullanamadı” diyerek söz konusu ayrımların karmaşıklığını eleştirir (Gottdiener, 2005: 29). Bu eleştiriler de gösteriyor ki Peirce’ün gösterge ayrımları epey detaylı olmakla birlikte birtakım sorunlar da içermektedir. Zaten düşünürün görüntüsel gösterge, belirti ve sembol kavramlarının düşüncesi içerisinde öne çıkmasının nedeni de söz konusu üç kavramın diğer gösterge türlerine göre çok daha sarif bir biçimde tanımlanmış olmasıdır.

Kaynakça

Aristoteles. (1998). *Birinci Çözümlemeler*. Çev., Ali Houshiary, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Austin, J. L. (1970). *Philosophical Papers*. İkinci Edisyon, Oxford: Oxford University Press.

Clarke, D. S. (1990). *Sources of Semiotic*. Illinois: Southern Illinois University Press.

Fitzgerald, J. J. (1966). *Peirce’s Theory of Signs as Foundation for Pragmatism*. Berlin: Mouton Press.

Gottdiener, M. (2005). *Postmodern Göstergeler, Maddi Kültür ve Postmodern Yaşam Biçimleri*. çev. E. Cengiz, H. Gür, A. Nur, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Hawkes, T. (2003). *Structuralism and Semiotics*. Londra: Routledge Press.

Lang, A. *12 Further Sign Definitions or Equivalent Proposed by Alfred Lang*. Erişim: 13. 09. 2010,
<http://www.cspeirce.com/menu/library/rsources/76defs/76defs.htm#langdefs>

Manetti, G. (1993). *Theories of the Sign in Classical Antiquity*. Çev., Christine Richardson, Indiana: Indiana University Press.

Marty, R. *76 Definitions of The Sign by C. S. Peirce*, Erişim: 13.09.2010,
<http://www.cspeirce.com/menu/library/rsources/76defs/76defs.htm>.

Merrell, F. (2000). "Charles Sanders Peirce's Concept Of The Sign". *Routledge Critical Dictionary and Linguistics* içinde. (Ed. Paul Cobley), Kentucky: Routledge Press.

Peirce, C. (1982). *Writings of Charles S. Pierce*. Cilt: 1.

Peirce, Charles. (1984). *Writings of Charles S. Pierce*. Cilt: 2.

Peirce, C. (1989). *Writings of Charles S. Pierce*. Cilt: 4.

Rifat, M. (2000). *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları, Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler*. Cilt: 1, İstanbul: Om Yayınevi.

Rifat, M.(2009). *Göstergebilimin Abc'si*. İstanbul: Say Yayınları.

Short, T. L. (2004). *Peirce's Theory of Signs*. Cambridge: Cambridge University Press.